

Чайка Наталля Уладзіміраўна

доктар філалагічных навук, прафесар,
прафесар кафедры мовазнаўства і
лінгвадыдактыкі; Беларускі дзяржаўны
педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка,
г. Мінск, Беларусь

Natalia Chaika

Habilitated Doctor of Philology, Professor,
Professor of the Department of Linguistics
and Linguodidactics Maxim Tank
Belarusian State Pedagogical University
Minsk, Republic of Belarus
natusia12@tut.by

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАЦЭСЫ Ў СІНТАКСІЧНАЙ СІСТЭМЕ
СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

CURRENT PROCESSES IN THE SYNTACTIC SYSTEM
OF THE MODERN BELARUSIAN LANGUAGE

Статья посвящена изучению ключевых тенденций в синтаксической системе современного белорусского языка – дистинктность высказывания и экономичность языковых средств. В современном мире необходимость информационного акцентирования и аналитизма продуцирует большое количество синтаксических дериватов – конструкций эллиптических, неполных, редуцированных, с имплицитной семантикой. В статье рассматривается синтаксическая репрезентация дистинктности высказывания и экономии языковых средств – конструкции эллиптические, неполные, редуцированные. Представлены способы актуализации важной информации, которые способствуют динамическому развитию синтаксических единиц и их коммуникативному усовершенствованию.

К л ю ч е в ы е с л о в а: дистинктность и аналитизм высказывания; эллиптические предложения; неполные предложения; конструкции с синтаксической редукцией; синтаксическая деривация.

The article is devoted to the study of the key trends in the syntactic system of the modern Belarusian language – the distinction of an utterance and the economy of linguistic means. In the modern world, the need for informational emphasis and analyticism produces a large number of syntactic derivatives – elliptical, incomplete, reduced constructions with implicit semantics. The paper also presents the results of the study of syntactic representation of the distinctiveness of an utterance and the economy of linguistic means (elliptical, incomplete, reduced constructions). The methods actualization of important information that contribute to the dynamic development of syntactic units and their communicative improvement are presented.

Key words: distinctiveness and analyticism of a statement; elliptical sentences; incomplete sentences; constructions with syntactic reduction; syntactic derivation.

Развіццё сінтаксічнай сістэмы беларускай мовы тлумачыцца агульнымі тэндэнцыямі сучаснасці – эканомія моўных сродкаў, дыстынктнасцю выказвання, тэндэнцыяй да аналітызму і патрэбай інфармацыйнага акцэнтавання. Названыя фактары абумоўліваюць шырокае функцыянаванне структура-сінтаксічных мадыфікацый – канструкцый няпоўных, эліптычных, вытворных, рэдукаваных, парцэляваных і сегментаваных, а таксама з імпліцытнай семантыкай. Сінтаксічная сістэма беларускай мовы імкліва мяняе аблічча – канструкцыі набываюць структурную фрагментарнасць, сінтаксічныя сувязі і адносіны нейтралізуюцца, канструкцыі скарачаюцца да памеру рэплікі, прэдыкатыўнасць выражаецца сродкамі кантэксту або імпліцытна, часцей назіраецца «другаснае прэдыцыраванне» ў сказах розных структурных тыпаў. Таму падобныя з’явы выклікаюць цікавасць даследчыкаў на сучасным этапе.

Фактары дынамічных працэсаў у сінтаксісе вывучаліся прадстаўнікамі розных школ і напрамкаў. Пытанне пра тэндэнцыю да эканамічнасці выказвання закраналі ў сваіх працах Дж. Арма, М. Вішнеўскі, А. В. Грудзева, А. М. Мухін, Т. Д. Шабанова [1; 2; 3; 4; 5]. Даследчыкі рабілі акцэнт на з’явах сінтаксічнай непаўнаты, вытлумачальным патэнцыялам пры гэтым служыла тыпалагічная характарыстыка аб’екта лінгвістыкі з улікам адпаведных параметраў упарадкавання. Дыстынктнасць выказвання закраналася ў працах К. Карлсан, П. А. Леканта, Г. А. Золатавай [6; 7; 8], кваліфікацыйнай прыкметай у якіх выступалі дакладнасць і лагічнасць, а аб’ектам вывучэння – парцэляцыя, сегментацыя. Тэндэнцыя да сінтаксічнага аналітызму прадстаўлена ў даследаваннях З. Выхадзілавай, Т. А. Коласавай, Л. У. Лісочанкі, С. С. Дзікаровой, Б. Хаўнспергера, А. Унішэўска [9; 10; 11; 12; 13; 14], што праяўляецца ў паслабленні і адноснай «свабодзе» сінтаксічных сувязей паміж кампанентамі.

Нягледзячы на значную колькасць прац па актуальных працэсах у сінтаксічных сістэмах розных моў, на беларускамоўным матэрыяле падобныя даследаванні не праводзіліся. Актуальнасць такога аналізу абумоўлена неабходнасцю выявіць асноўныя фактары дынамікі сінтаксічнай сістэмы беларускай мовы – тэндэнцыі да эканоміі і аналітызму, а таксама дыстынктнасць выказвання, патрэбы ўпарадкаваць структура-сінтаксічныя мадыфікацыі ў адпаведнасці з параметрамі іх тыпалогіі.

Мэта даследавання – выявіць дыяпазон структурна-сінтаксічнай рэпрэзентацыі дамініруючых моўных фактараў – эканамічнасці і дыстынктнасці выказвання.

Найбольш значнымі фактарамі дынамікі сінтаксічных працэсаў беларускай мовы, на наш погляд, выступаюць эканомія выказвання і дыстынктнасць. Тэндэнцыя да эканамічнасці з’яўляецца фундаментальным законам, які істотна змяняе сінтаксічнае аблічча любой мовы. Разнастайнасць праяў дадзенай тэндэнцыі патрабуе ўпарадкавання сінтаксічных адзінак на аснове адпаведных параметраў. Закон *эканоміі* моўных сродкаў прадудыруе вялікую колькасць сінтаксічных канструкцый, сярод якіх выдзяляюцца *няпоўныя і эліптычныя*.

Сінтаксічная *непаўната* абумоўлена тэндэнцыяй мастацкіх і публіцыстычных тэкстаў да дыялагічнасці, стварэння эфекту адваротнай сувязі, рэалізацыі экспрэсіўнага патэнцыялу сінтаксічных адзінак. На сённяшні дзень рэпрэзентатыўнымі фактарамі эканамічнасці выказвання выступаюць пропуск і замяшчэнне. Сінтаксічная непаўната базіруецца пераважна на дзвюх аперацыях – пропуску і замяшчэнні. Прапускацца ў няпоўных канструкцыях можа любы кампанент – суб’ектнага або прэдыкатнага тыпу: *У душы, як Божы знак, // – Хата... Канюшына... Жыта... // Бульба... Бусел... Шпак... // Мроя... Хлопец закаханы... // Цемра... Шлях дамоў...* (Л. Дайнека); *Г а н н а. Бубніш нешта сам сабе... Маліўся, ці што? В а с і л ь. Размаўляў... з Сонцам...* (А. Дударэў). Узнаўляюцца апушчаныя кампаненты з кантэксту: *Б а б у л я. Усё хоча жыць, дзіцятка. І сонца ў небе, і дуб у полі, і казурка ў жыце. Асот – таксама... Хай бы і жыў, толькі нам не шкодзіў* (Г. Каржанеўская), з дапамогай моўнай сітуацыі: *В е р а (паказваючы на Тулягу, які ўвайшоў). А вось яшчэ адзін шаноўны далакоп. Што з вамі, Мікіта Сымонавіч? Чым вы так усхваляваны?* (К. Крапіва).

Сінтаксічная непаўната прадвызначае аналітызм пры кампенсацыі сэнсу выказвання, паколькі няпоўныя канструкцыі не ўтвараюць асобнага структурнага тыпу, а ўваходзяць у агульную парадыгму сказа разам з іншымі структурна-сінтаксічнымі мадыфікацыямі. Пропуск члена можа назірацца ў структуры простага двухсастаўнага сказа: *Кольшаў стаіць ззаду вежы, трымаючы ў руцэ аўтамат. Каля яго некалькі аўтаматчыкаў* (І. Мележ), аднасастаўнага: *Завушніцы, пэрлы на іх зіхацяць, такія, як болей ні ў кога, так ў Полацку ўмеюць красу вырабляць майстры рамяства залатога* (Л. Геніюш) і складанага: *Было неба то сіняе, то ружовае, // А пад ім малая хатка рыбака. // І было, як неба, возера шырокае, // Шумела там заўсёды асака* (М. Танк).

Аналітызм няпоўных канструкцый прадвызначае і спрашчэнне – нейтралізацыю сінтаксічных сувязей і адносін. Пры пропуску галоўных членаў сказа паміж матэрыяльна выражаным і апушчаным членам сказа захоўваюцца прэдыкатыўныя адносіны: *Жывіца то радаваўся, то гаравяў. Ubачыў патаптанае жыта, падбег туды, пахадзіў...: – Ай-ой, колькі жыта здрасавана!* (І. Мележ). Матэрыяльна выражаныя даданыя члены сказа

ўказваюць на розныя віды падпарадкавальнай сінтаксічнай сувязі, а значыць, на дзеяслоўнае кіраванне імі: *Трое маіх сяброў ідуць па белай нерушы, і ланцужкі іх слядоў абрываюцца. Спачатку за адным, потым за другім, потым за трэцім* (У. Арлоў).

Аналітычны характар няпоўныя канструкцыі набываюць за кошт пропуску кампанента з наступным узнаўленнем яго з кантэксту. Часцей за ўсё назіраецца дубліраванне апушчанага кампанента: *Б у с ь к о. Ты, Хведзька, Хведар Паўлавіч, будзеш намі кіраваць, а мы – другімі!.. Пад тваім кіраўніцтвам. Будзем выконваць тваю жалезную волю і ўказанні* (А. Макаёнак) і ў няпоўных сказах у структуры дыялагічнага адзінства: *– Хто вядзе роту? – перамагаючы боль запытаў ён. – Дрозд* (І. Мележ). Больш глыбокі аналітызм назіраецца ў сітуацыйных канструкцыях, дзе маркіроўка зместу сказа ажыццяўляецца на аснове семантычнага ўзаемадзеяння кампанентаў: *Н е з н а ё м а я ж а н ч ы н а. (Падыходзіць да кабінета і намерваецца пастукаць. Дзверы адчыняюцца і высоўваецца Гарлахвацкі.) Можна, таварыш дырэктар? У вас, казалі, для машыністкі работа ёсць?* (К. Крапіва). У сітуацыйных няпоўных сказах адсутнічае паўтор апушчанага кампанента.

Пры гэтым функцыянальны дыяпазон канструкцый значна пашыраецца: яны выступаюць сродкам актуальнага падзелу паведамлення. Пропуск кампанентаў дазваляе актуалізаваць яго камунікатыўны цэнтр, узмацніць інфарматыўную значымасць членаў сказа – дзейніка: *Маладзёк у нябёсах блукае бязмежных, // А на вуліцах – ноч... мітульга... // І ля бліжняй да нас трансфарматарнай вежы // Электрычных праменьняў дуга* (Ю. Таўбін), выказніка: *С в я т л а н а. А ён не пускаў. Хацеў, каб я паступала ў яго інстытут. Я адмовілася. Прыехала ў Мінск і паступіла сама. Паглядзі ў акно. Учора ўвечары, калі мы выходзілі з клінікі, ён стаяў на тым жа месцы* (А. Дзялендзік), дапаўнення: *С в я т л а н а. Ён жа цябе кахаў. І ты яго. (Падыходзіць да акна.) Г а л і н а (пасля паўзы, горка). І гэтага дастаткова?* (А. Дзялендзік), акалічнасці: *Тры сцэжкі на нашай зямельцы праходзяць, // Тры сцэжкі. // Адна на Заход – да Варшавы. // Другая на Усход – да Масквы. // А трэцяя – проста ўнярод* (З. Бядуля).

Таксама праявай эканамічнасці выказвання выступаюць канструкцыі з эліпсісам дзеяслова, якія шырока функцыянуюць у мастацкіх і публіцыстычных творах. Адрозненне эліпсіса ад непаўнаты заключаецца ў спосабах узнаўлення апушчанага кампанента. Кампенсацыя сэнсу ў эліптычных канструкцыях ажыццяўляецца пераважна на аснове адваротнай валентнасці паміж аднароднымі выказнікамі: *Узялі свае кіікі // І дадому нацянькі* (А. Пысін); *Папрацавалі пару гадзін з раніцы (а то і без таго) і дахаты* (Г. Багданава) ці *Воз я пакіну за ляском, а сам за кій – і ў белы свет...* (А. Бажко). У такіх выпадках паміж прэдыкатыўнымі часткамі фарміруюцца адносіны адначасовасці: *Асмеліцца б і вырваць з рук баян, // І мех ушчэнт, і ўшчэнт – баяна планкі* (А. Бачыла), паслядоўнасці: *– Даруйце! – згроб кутюру ў жменю. // І ў дзверы ледзьве не бягом. // Яна – на ганак праз*

імгненне, // *А там – на вулку наўздагон* (Н. Гілевіч); *На двор заходзіла Мальвіна. // Яе заплаканых вачэй // Здалёк ніхто не ўспеў угледзець. // Збялеў Лявон – і к ёй хутчэй* (А. Бачыла); *Распранайся хутчэй і да печкі! Зараз я цябе чаем напаю* (М. Матукоўскі) і прычынна-выніковыя: *Ён чараціну ўзяў на ўзлужжы, // Зрабіў яе сваім кійком // І проста ў Афрыку пяшком* (А. Пысін); *Устрывожаны салдаты // І – хутчэй за аўтаматы* (А. Пысін).

Маркерам значэння эліптычнай канструкцыі часам выступаюць часткі складанага сказа. У такім выпадку эліпсіс можа часткова ці поўнасацю нейтралізаваць сінтаксічныя сувязі і адносіны: *Чорнай хмаркай – коней грывы, // Вэлюм – птушкай трапяткой* (С. Законнікаў); *Мы не толькі суседзі, ты – замест брата* (А. Марчук), а таксама сэнсавыя адценні ўмоўна-выніковыя: *Якую ні вазьмі з цытат – // Свайго ні кроплі... плагіят* (А. Бачыла); *І кій у бой пускаў – шары насустрач* (А. Пысін); *Няма цябе – няхай тады і пекла* (М. Трухан); *Надарыцца часіна – суровы самасуд* (З. Дудзюк), прычынна-выніковыя: *Патэнт возьмем – цацкі з наветра* (М. Матукоўскі); *Абы свята – ён на ігрышчах* (М. Гарэцкі). Пры наяўнасці кампанентаў з рэфэрэнтным значэннем паміж часткамі сказа могуць выражацца супраціўныя адносіны: *Адзін жыццё тараніць, // Другі – абы, абы...* (П. Панчанка); *Вайна – на ўсход, // На захад – Янка, // Далей ад фронту, ад вайны* (А. Бялёвіч); *У словах – мёд, нутро вужакі* (З. Бядуля); *У весялосці – не з табой, // З табой – у роздуме, у скрусе* (А. Разанаў) і адносіны неадпаведнасці: *У сэрцы і алах, і Магамет, // У небе – сцягі натаўскіх краінаў* (Л. Дранько-Майсюк); *Пачатак кастрычніка, на дрэвах жа – ні лістка* (С. Грахоўскі).

Яшчэ адной важнай тэндэнцыяй у сінтаксічнай сістэме беларускай мовы выступае дыстынктыўнасць выказвання. Праявай названай тэндэнцыі служыць дакладнасць падачы інфармацыі, а значыць, і парцэляцыя, і сегментацыя асобных кампанентаў. Асіметрычны дуалізм моўнага знака прадвызначае афармленне адзінай цэласнай семантыкі асобнымі сегментарнымі адзінкамі: *Але стала сумна. І маркотна* (В. Быкаў); *назоўнікамі: Пабегла з канцылярыі. З дзетдома. Назаўсёды* (В. Казько); *Ды яшчэ тады, калі я акурат нарыхтаваўся ехаць у вёску. У адпачынак ...* (Б. Сачанка). Сегментарныя адзінкі могуць займаць як перадапазіцыю: *Вось і мы з Пашам ... Ужо падыходзілі да свайго пад'езда* (Р. Баравікова); *Загадчыца. За кожную дробязь чаплялася* (Г. Багданава); *Я кінарэжысёр. Цяпер здымаю фільм. Дакументальны* (Г. Багданава), так і постпазіцыю: *Ляцела лета. З дажджамі. Навальніцамі* (І. Шамякін); *Скончыў гімназію і адзіны тады скончыў з усяе Альшанскай акругі ўніверсітэт. Пражскі* (У. Караткевіч); *Спачатку просьба. Да цябе, Глеб* (І. Шамякін); *Але, як на бяду, усе камяні – што абточаныя. Ветрам* (І. Шамякін); *І сёння трэба жыць. З табой, з зямлёю і з людзьмі...* (А. Дудараў); *І пахла незвычайна. Чым, немагчыма вызначыць. Чысцінёй. Вясной. Святам. Юнацтвам* (І. Шамякін); *Магу купіць. І капляюш, і паліто* (Г. Далідовіч); *Страшна. І за прынцэсу, і за нас усіх. За гэты край* (П. Васючэнка); *А з партызанамі мы*

з капітанам бачыліся не адзін раз. Асабліва за Дняпром (І. Чыгрынаў); Ночы не стала. І не было дня (А. Адамовіч); Такая папера была! І метал на літары срэбрам блішчэў (А. Петрашкевіч).

Парцэляваная канструкцыя ў такіх выпадках становіцца адным са сродкаў выдзялення кампазіцыйна і зместава важных адрэзкаў інфармацыі. Дадатковым фактарам, што забяспечвае дыстынктнасць выказвання, з'яўляецца эфект няздзейсненага чакання: пасля сыходзячай інтанацыі канца сказа сэнс тэксту працягвае разгортвацца, часам і нечакана для чытача. Называюцца актанты, сіркантанты або цэлыя прэдыкатыўныя адзінкі: *Пахла мясной прыправай. Але Чубар есці не спяшаўся* (І. Чыгрынаў); *На зямлю, грукнуўшы, упала рашотка. З люка вылез Траўка* (А. Якімовіч); *Шырокія каменныя прыступкі вядуць да піраміды. А вакол ні душы* (А. Якімовіч); *Цяжэе тулава. Усё болей урастаюць у зямлю ногі. Страшны боль сціскае галаву...* (П. Галавач); *Калісьці мучыўся, сачыў...* // *У чаратах трымцела лодка. // Сінелі доўга касачы // дымкамі мая на ўзбалотках* (Р. Баравікова).

Акрамя таго, парцэлят можа мець ацэнчнае значэнне сцвярджэння. У такіх канструкцыях далучэнне звязана са сказам далучальна-паўпрэдыкатыўнай сувяззю і ўказвае на невербалізаваную інфармацыю: *З а л ы г і н. Для пачатку далі б семафор: вёрст на дзесяць у тыл. Д з я ц е л. Удаву! Нішто прыдумаў!.. Ч ы б у к. А што, балотны чалавек, дрэнна? Ты адмовіўся б? Д з я ц е л. Я, здаецца, людцы, наўколенцах, рачкі дамоў набраўся б. (Сумна жартуючы). Каб сказаў паручнік: Дзяцел, магу адпусціць, але рачкі паўзці трэба. Я згадзіўся б з радасцю. І дапоўз бы!* (І. Мележ). Імпліцытны сэнс у дадзеным тэксце змяшчаюць лексемы *Я, здаецца, людцы, наўколенцах, рачкі дамоў набраўся б*, сэнс якіх роўны сэнсаваму напаўненню лексемы *адмовіўся б – дапоўз бы* – гэта выводзіцца на аснове лагічнага вываду да пасылкі.

Яшчэ адным прыёмам далучальнай дыстынктнасці выступаюць вылучальныя адносіны: *Б а л у е ў (Адзінцову). Вы... гм. Салдат суправаджаці ў горадзе вы? А д з і н ц о ў. Я іх тут выпадкова ўбачыў. Яны прайшлі па зале (кіўнуў на суседнюю залу), калі я там вячэраў... Я ўстаў, пацікавіўся, што яны тут робяць...* (І. Мележ). Невербальная інфармацыя ў такіх канструкцыях выяўляецца з дапамогай прыватна-аперцэпцыйнай базы, што абумоўлена лексіка-семантычнай валентнасцю кампанентаў *суправаджаеце – убачыў*. Аперацыя прадвызначае станоўчы адказ і, разам з тым, вылучае нязначную частку інфармацыі, на якой базіруюцца лагіка-семантычныя адносіны. У якасці кампенсаторнага кампанента часам выступаюць моўныя ўласцівасці вербальных кампанентаў – гэта значыць, кантэкст.

Шырока функцыянуюць у беларускай мове парцэляваныя канструкцыі, якія змяшчаюць адказ з адценнем суб'ектыўнай ацэнкі. Інфармацыйная паўнаватрасць сказа часта забяспечваецца з дапамогай вобразных моўных сродкаў, якія змяшчаюць непрамое ўказанне на колькасць аб'ектаў: *К а л а т у х і н. Тры сустрэчы па пяць мінут, і ўсё іншае – гарачыя*

лісты? А д з і н ц о ў (устаючы). Я вельмі ўдзячны за гонар, але павінен прасіць дазволу пакінуць вас... (І. Мележ). У падобных выпадках механізм узаемадзеяння вербальнай і невербальнай інфармацыі пераўтварае імпліцытнае ў экспліцытнае, а значыць, робіць выказванне ў значнай ступені лагічным. Сцвярдзальная інфармацыя з адценнем ацэнкі фарміруецца ў выніку кампазіцыйна-зместавага пераразмеркавання, што прыводзіць да ўтварэння канструкцый з дэнататыўна неізаморфнай структурай. Сродкамі фарміравання семантычнага адцення ацэначнасці ў названых канструкцыях выступаюць вобразныя моўныя сродкі, семантычны дыяпазон прыватна-аперцэпцыйнай базы выказвання, сінтаксічная карэляцыя паміж кампанентамі тэксту, анафарычная адсылка.

Зрэдку парцэляваная канструкцыя змяшчае адценне папроку, якое выяўляецца з асертыўнай часткі выказвання на аснове дэдуктыўнага заключэння: *Б а л у е ў. Што з вамі? А д' ю т а н т. Прачытайце. Б а л у е ў бярэ тэлеграму. Яна ўражвае генерала так, што, прачытаўшы яе, Балудеў глядзіць на стужку тэлеграмы неўразуменым позірам. Чытае другі раз, раптам налівае каньяк. Рукі ў яго дрыжаць* (І. Мележ). Фонавыя веды ў падобных канструкцыях разгортваюць інфармацыю, што дае магчымасць сфарміраваць адпаведны сэнс і змясціць яго ў адной рэпліцы. Семантычная ёмістасць канструкцый дазваляе ім быць зместавым і лагічным цэнтрам выказвання.

Выяўлены парцэляваныя канструкцыі, што змяшчаюць адценне ўхвалы. Фонавыя веды пры гэтым маюць адмоўную ацэнку, парцэляваная канструкцыя адмаўляе сказанае вышэй і фарміруе новы змест: *В а л я. У мяне заўтра ў пятым класе ўрок батанікі. Тэма – «Расліны і сонца»... Я ўжо думала, як пачну яго... Мільярды гадоў, скажу я, робіць зямля свой звычайны круг вакол сонца. Мільярды гадоў дзень змяняецца ноччу, а ноч – днём... (Задумліва.) Мільярды начэй!.. Няўжо і гэтая ноч толькі адна з мільярдаў іншых, такая ж звычайная? А д з і н ц о ў. Філософ ты!..* (І. Мележ).

У беларускай мове назіраюцца выпадкі, калі дыстынктнасць выказвання рэпрэзентуецца з дапамогай сегментацыі. Значны функцыянальна-семантычны дыяпазон канструкцый дазваляе выдзеліць любы неабходны фрагмент тэксту і такім чынам удакладніць любую інфармацыю. Найбольш часта назіраецца сегментацыя іменнага кампанента з карэлятам у базавай частцы. Сегментаваны кампанент можа выражацца як адзіночным назоўнікам, так і з залежнымі словамі: *Ча-ла-ве-ек ... Жыццё, адно яго кароткае імгненне запоўніла пустату – і знікне. Выслізне* (Т. Бондар); *І Кошка мая на язык спрытная, а клопату ў яе – дык аніякага! Раскошніца!* (Л. Дранько-Майсюк). Часцей назіраюцца выпадкі іменнай прэпазіцыйнай сегментацыі. Канструкцыі з карэляцыйным кампанентам могуць фарміравацца за кошт тоеснага замяшчэння і характарызуюцца супадзеннем усіх форм сегмента і карэляту: *Элегія... Вось вам і элегія, Севярыне. Джунглі, а не элегія* (У. Караткевіч). Сегментаваныя канструкцыі могуць дубліраваць карэляцыйны кампанент,

у такім выпадку яны адносяцца да адной часціны мовы і забяспечваюць семантычную сувязь паміж часткамі, і мы можам назіраць сінанімічнае замяшчэнне: *Натоўп... Паслухмяны чалавечы статак! Зірнуць – знешне шэрая, пазбаўленая выразнай формы маса, а ледзь толькі выхапіць з яе камера каго-небудзь аднаго і ўчэпіцца ў яго, безаблічнага, бяскрыўднага на выгляд, адразу стане бачна, што і ў ім стаіўся, чакае свайго часу монстр* (Т. Бондар).

Дастаткова пашыраным з’яўляецца анафарычнае замяшчэнне сегмента ў базавай частцы пры прэпазіцыйнай сегментацыі з іменным тэмы: *А Жанна... Думаеш, мяне так ужо моцна раздражняе, што яна плэхаецца ў маёй ванне, лезе не ў свае справы, перашкаджае часам працаваць?* (М. Арахоўскі). Такі прыём часам прадвызначае змену часціны мовы з наступным утварэннем парадыгмы граматычных форм: *Радзіма – яна кроў любіць, кроўю мацуецца. Цячэ ў сусекі Радзімы радыеактыўнае жыта, грывіць на бункерах радыеактыўная бульба* (В. Казько); *Настрой. Той самы, без якога я не магу праседзець над чарцёжнай дошкай дванаццаць гадзін* (А. Дзялендзік); *Дармедонт. Той самы Дармедонт, што дасягнуў чароўнага замка Карбеніка і піў са свяшчэннага келіха Грааля...* (П. Васючэнка). Прэпазіцыйна намінаць у такіх сказах аб’ядноўвае кампаненты ў звышфразовае адзінства: *Жонка? Яе ў мяне фактычна няма – нічога ні ў чым супольнага...* (Б. Сачанка); *Евангелле Слуцкага. Дужа рэдкая рэч, але нічога асаблівага. Статут 1580 года. Сапраўды, першае друкаванне, паколькі я мог меркаваць* (У. Караткевіч); *Цукерка! Я не забыў пра цукерку, і праз тры хвіліны мы ўжо стаялі ўнізе* (В. Марціновіч); *Упэўненасць! Я хачу, каб вырас дужы, моцны чалавек, здольны выжыць у гэтых дзікіх чалавечых джунглях* (А. Макаёнак).

Як паказала даследаванне, найбольш значнымі фактарамі дынамікі сінтаксічных працэсаў выступаюць тэндэнцыя да эканамічнасці і дыстынктнасць выказвання. Эканамічнасць выказвання прадудыруе функцыянаванне значнай колькасці няпоўных і эліптычных канструкцый. Падобныя з’явы выкліканы, як правіла, тэндэнцыяй тэкстаў да дыялагічнасці, стварэння эфекту адваротнай сувязі, рэалізацыі экспрэсіўнага патэнцыялу сінтаксічных адзінак. Пропуск і замяшчэнне – дзве асноўныя тэндэнцыі, якія вызначаюць структурна-сінтаксічную тыпалогію няпоўных і эліптычных канструкцый – іх будову, сэнсавае нападненне і спосабы ўзнаўлення апушчанага кампанента. Дыстынктнасць выказвання таксама вызначае функцыянаванне значнай колькасці структурна-сінтаксічных мадыфікацый – парцэляцыі і сегментацыі і іх структурных разнавіднасцей. Асобныя сегменты маўлення характарызуюцца выдзяленнем пэўнай інфармацыі, а значыць, і яе актуалізацыяй. Відавы клас названых канструкцый дастаткова разнастайны – гэта ўсе функцыянальныя тыпы членаў сказа, частак даданага сказа і цэласныя тэкставыя сегменты. Падобныя аперацыі надаюць інфармацыйную дакладнасць і лаканічнасць паведамленню або яго фрагмента.

ЛІТАРАТУРА

1. *Harma, J.* Sur l'omission du verbe et sa recuperabilité en français / J. Harma // Actes du 9e Congrès des romanistes scandinaves, Helsinki, 13–17 aout 1984. – Helsinki, 1986. – P. 135–146.
2. *Wiśniewski, M.* Przegląd równoważników zdania znamiennych dla współczesnej polszczyzny / M. Wiśniewski // Acta Univ. Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-społecz. Filologia Polska. – Toruń, 1995. – T. 46. – S. 115–150.
3. *Грудева, Е. В.* Избыточность и эллипсис в русском письменном тексте / Е. В. Грудева. – Череповец : Черепов. гос. ун-т, 2007. – 251 с.
4. *Мухин, А. М.* Структура предложений и их модели / А. М. Мухин. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1968. – 230 с.
5. *Шабанова, Т. Д.* Предложение и его лимитативные модели : учеб. пособие к спецкурсу / Т. Д. Шабанова. – М. : Моск. гос. пед. ин-т, 1985. – 82 с.
6. *Carlson, K.* Paralelism and prosody in the processing of ellipsis sentences / K. Carlson. – N. Y. ; London : Routledge, 2002. – 227 p.
7. *Лекант, П. А.* К проблеме неполных предложений в русском языке / П. А. Лекант // Учен. зап. / Моск. обл. пед. ин-т. – М., 1963. – Т. 139, вып. 9 : Русский язык и литература. – С. 43–49
8. *Золотова, Г. А.* Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
9. *Vychodilová, Z.* Elipsa jako jeden ze způsobu neexplicitního vyjadřování obsahových prvků v jazyce / Z. Vychodilová, R. Zimek ; Masarykova unv. – Olomouc : [s.n.], 1988. – 231 s.
10. *Колосова, Т. А.* Русские сложные предложения асимметричной структуры / Т. А. Колосова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. – 164 с.
11. *Лисоченко, Л. В.* Высказывания с имплицитной семантикой: логич., языковой и прагмат. аспекты / Л. В. Лисоченко ; отв. ред. Г. Ф. Гаврилова ; Сев.-Кавказ. науч. центр. высш. шк. – Ростов н /Д. : Изд-во Рост. ун-та, 1992. – 152 с.
12. *Дикарева, С. С.* Координаты референции и явление глобального эллипсиса / С. С. Дикарева // Проблемы современного теоретического и синхронно-описательного языкознания : межвуз. сб. / Ленингр. гос. ун-т ; отв. ред. В. В. Богданов. – Л., 1988. – Вып. 3 : Предложение и текст: семантика, прагматика и синтаксис. – С. 107–112.
13. *Hausperger, B.* Sprachökonomie in Grammatik und Pragmatik : die Ellipse / B. Hausperger. – München : Utz, 2003. – IX, 327 s.
14. *Uniszewska, A.* The nature of linguistic processes determining the applicability of nominalizations applied to strings NP-COP-AP / A. Uniszewska // Glottodidactica. – 2001. – Vol. 29. – P. 139–147.

Поступила в редакцию 28.10.2021